

УДК 001: 353.05

Р. І. Швай, к. пед. н., доц.

ГУМАНІСТИЧНІ ТЕОРІЇ ТВОРЧОСТІ

Досліджено основні положення гуманістичних теорій творчості на предмет можливості використання їх основних ідей для навчального процесу.

Вступ

Сучасні теорії творчості дають можливість краще зрозуміти, описати і виявити складне явище людської креативності. На сьогодні немає єдиної теорії творчості, оскільки немає єдиної, визнаної всіма науковцями дефініції творчості. Вирішальним чинником теоретичних відмінностей концепцій творчості є, в основному, різні погляди авторів на процеси творення, його джерел та продуктів. Це відповідно пов'язано з домінуючими у даному періоді фізіологічними, психологічними і соціологічними теоріями. Серед теорій творчості виділимо ті, що є результатом дослідження механізмів і умов виникнення творчої активності у широкому контексті. Це, зокрема, гуманістичні теорії творчості.

Представниками гуманістичної теорії творчості є Е. Фромм, К. Роджерс, А. Маслоу. Погляди психологів і педагогів гуманістичного напрямку становлять своєрідну систему тверджень та постулатів антропологічно-фізіологічних, що виходить за межі традиційної педагогіки та психології творчості, уникаючи таких понятійних категорій, як творчий стиль життя, творча позиція, принципи творчості. Представники гуманістичного напрямку розглядали творчість у категоріях аксіологічних — як цінність, що надає людському життю якийсь сенс — і ця нормативна точка зору відрізняє їх погляди від програми логічного емпіризму представників інших теоретико-дослідницьких напрямків [1].

У гуманістичній психології та педагогіці творчість становить одну з основних категорій, а значення, яке приписували цьому поняттю Е. Фромм, К. Роджерс, А. Маслоу, є подібне до панкреатичного розуміння творчості В. Татаркевича.

У відповідності до сучасного розуміння творчості потрібно визнати, що творчою людиною не обов'язково є митець, художник, скульптор, артист тощо. Творчість не є прерогативою певних спеціалістів. Творцями можуть бути також люди, що працюють у різноманітних галузях культури та техніки, займаються домашнім господарством чи вихованням дітей. Потрібно визначити поняття «творчість» і не обмежувати його тільки певними загальноприйнятими сферами людської поведінки. «...хороший суп вимагає більше артистизму, ніж другорядна картина» і «...у загальному, приготування їжі... ведення домашнього господарства може бути творчим, а написання віршів не мусить бути таким, може бути нетворчим» [2, с. 136]. Подібно висловився Е. Фромм: «Картина чи науковий трактат можуть бути цілком нетворчими, беззмістовними, з іншої сторони — глибинні мислинневі і емоційні процеси особистості, яка «бачить» дерево замість на нього дивитися або читає вірш, відчуваючи глибокі переживання, які поет виразив словами, можуть бути творчими, хоч вона нічого не «творить» [3, с. 152].

Педагоги і психологи гуманістичного напрямку трактують творчість як цінність, яка надає людському життю певний сенс, і, водночас, як шлях до досягнення повного психічного здоров'я, ототожненого з самореалізацією. Тому матеріальні вироби творчості, хоча і є важливими в процесі збагачення культури, мають для них другорядне значення. Істотними для них є переживання людини в процесі творення і творчі результати цього процесу кожної особистості зокрема, тобто розвиток людської індивідуальності. Таким чином, акцентується увага на цінності самого процесу творення і його експресії, а водночас, що вмотивовано, менша увага приділяється на якість іншого параметра творчості — його продукту. Творча активність (Е. Фромм) означає стан внутрішньої активності без необхідності зв'язку з творенням художніх творів, наукових концепцій чи ще чогось корисного чи необхідного для суспільства. Творчість є характерологічною орієнтацією, на яку здатні усі люди. «Творчі люди ніби оживляють все те, до чого торкаються — інших людей, речі, власну духовність» [3, с. 152]. Завдяки власній експресії в творчому процесі людина формується, досягає вищого ступеня задоволення потреб розвитку і має можливість творити добро, тобто дає можливість реалізуватися своєму правдивому еству, яке, згідно з гуманістичною теорією, є, безумовно, добрим.

Творчість можна розуміти як здатність своєрідного сприйняття світу, здивування і спробу від-

повідати на поставлені собі питання [4]. Вона може виражатися в традиційному розумінні процесу творення чогось нового у порівнянні з тим, що вже існує, можна її також розуміти як позицію, риси характеру, орієнтацію характерологічну, яка є кінцевою умовою для кожної творчої діяльності. Прийняття творчих принципів людиною не повинно означати необхідності творення певного матеріального продукту, яке при цьому ще й має суспільне значення, може виражатися через внутрішні переживання особистості і тільки для неї мати якесь значення. Відтак основою творчості в гуманістичному розумінні є прийняття певних принципів, форм активності, які стимулюють здатність до спостереження, певних почуттів і всього того, що стимулює творчу діяльність. Реалізація ідеї, яка при цьому виникає, є справою другорядною, що залежить тільки від практичних умінь та життєвого досвіду.

А. Маслоу, крім атрибутивного, розрізняв також процесуальний та особистісний параметри творчості. Він виділив два види творчості [2], а саме:

- 1) творчість, що базується на таланті;
- 2) творчість, що є результатом самореалізації.

Передумовою цього поділу є фрейдівські розрізнення первинних і вторинних процесів. У відповідності з цим, творчість може бути первинна і вторинна:

1. Творчість первинна. Вона виникає здебільшого з інших індивідуальних особливостей, а не таланту. Проявляється в звичайних справах (наприклад, в своєрідному почутті гумору) і виконанні майже всього у творчий спосіб (наприклад, у навчанні, веденні домашнього господарства тощо). Первинна творчість має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини, проявляється в буденних життєвих ситуаціях, у натхненні та зацікавленні. Таким видом творчості володіє багато людей. Однак він не має вираження у видатних творчих продуктах, як от: картинах, віршах, наукових винаходах чи відкриттях;
2. Творчість вторинна. Для її виникнення необхідно володіти талантом чи видатними спеціальними здібностями. Така творчість вимагає важкої праці, довготривалих приготувань, зусиль, її безсумнісно критикують, заперечують тощо [2]. Для неї замало натхнення, інтуїції, фантазії чи творчої уяви. Спрямованість на мету діяльності та важка праця — ось основні параметри вторинної творчості. Такого виду творчість проявляється у творчих продуктах великого наукового чи художнього значення.

Творчість, яка набирає рис первинної та вторинної творчості у відповідній послідовності, А. Маслоу назвав інтегрованою творчістю.

Центром первинної творчості є індивідуальність. Важливими є такі характеристики людини, які дозволяють проявлятися творчості у щоденному житті.

А. Маслоу проголошував оптимістичну, з точки зору педагогіки, тезу, що потенціально творчість як природна можливість є атрибутом усіх людей. Риси людини є рисами творчої людини і становлять психологічні умови творчості. Тому властивості творчої особистості потрібно формувати у дітей і молоді. Крім того, вони можуть визначати певні цілі виховання і навчання.

К. Роджерс критикував освіту за недостатність креативності, за те, що вся система освіти формує здебільшого конформістів, а не вільних творців і оригінальних мислителів. Науку критикував за те, що в ній працюють здебільшого виконавці, а немає тих, хто здатний формулювати наукові гіпотези та робити відкриття. У житті щоденному чи родинному — все те саме. Наш одяг, їжа, книжки, які читаємо, чи наші ідеї є, в основному, конформними, стереотипними. Бути оригінальним — це для інших означає — «бути небезпечним» [5, с. 421].

К. Роджерс розглядав різні аспекти творчості:

- по-перше, повинно існувати щось, що можна ідентифікувати як витвір творчого процесу;
- по-друге, продукти творчого процесу мають бути новаторськими, а новаторство виникає з неповторних рис особистості та її власного життєвого досвіду [5].

К. Роджерс не обмежує творчість певними конкретними змістами, вважаючи, що немає суттєвої різниці між творчим процесом під час малювання картини, компонування симфонії, конструювання нових засобів злочинів, розвитку наукових теорій, відкриття нових способів дій у міжнародних стосунках ...» [5, с. 422].

Таким чином, творчий процес має подібні характеристики у різних сферах діяльності. Виходячи з викладених тверджень, К. Роджерс визначає творчість як «процес, в якому доходить до появи нового продукту, який утворюється, з одної сторони, завдяки неповторності особистості, а з іншої — неповторності матеріалів, подій, людей або умов життя» [5, с. 423].

Дефініція творчості К. Роджерса не розрізняє креативності «доброї» чи «злої». Хтось може відкрити спосіб допомоги людині у хворобі, а хтось буде удосконалювати знаряддя вбивства. Усві-

домлюючи контроверсійність свого підходу щодо визнання креативними деструктивні соціальні акти, К. Роджерс визнає, що це впливає з відсутності відповідних стандартів оцінки творчих витворів. Історія знає багато випадків, коли спочатку значення творчого продукту було визнано як помилкове, непотрібне або глупе, тільки через якийсь час його цінність визнано як надзвичайно важливу чи потрібну. Тому навряд чи ми здатні одразу оцінити творчий продукт як добрий чи шкідливий у контексті історичного процесу. Головним джерелом творчості К. Роджерс вважав прагнення людини до самореалізації, до повного розвитку власних можливостей.

У теоретичних рефлексіях над творчістю можна зауважити важливі для педагогіки суперечності на предмет творчості дітей та молоді. Проблему, яка при цьому виникає, можна звзунити до питання: «Чи діти та молодь є творчими?»

Погляди на творчість молоді можна умовно поділити на три групи:

- творчість не є характерною для молоді або є присутня у них дуже рідко, вони не створюють нічого цінного і нового, за рідким винятком тих, хто має досягнення у музиці, шахах, математиці тощо. Такий підхід можна назвати елітарно-об'єктивним;
- молодь, безумовно, є творчою, а її творча активність виражається у творчій діяльності. Стверджується, що молодь є більш творчою, ніж дорослі. Такий підхід називається суб'єктивно-гуманістичним;
- посередині між цими групами міститься третя, погляди якої зводяться до того, що молодь є творчою тільки у деяких галузях, особливо, у мистецтві, а в інших — наука, винахідництво, суспільна діяльність — вона творити не може.

Виходячи з гуманістичних поглядів на творчість, дорослі не обов'язково мусять бути творцями. У своїй щоденній рутинній діяльності вони не зобов'язані творити нові ідеї, форми чи поведінкові схеми. Їм вистачає простих рецептів і зразків поведінки, що виникають з життєвого досвіду і які є далекими від творчості.

Зовсім інакше це стосується молоді людини [6]. Її активність пов'язана з розвитком, і тим самим, спрямована на формування себе. Тому творчість набуває свого головного біологічного сенсу завдяки життєвій необхідності зростання. Творча активність становить біологічну потребу дитини, молоді людини, задоволення якої є абсолютною необхідністю для оптимального розвитку людської істоти. «Творчість дитини, подібна до творчості митця, становить результат діалектичної гри вмотивованого спостереження і спонтанної уяви» [7, с. 65]. У процесі розвитку творчість дітей гальмується внаслідок невідповідності впливів сім'ї і школи, які більше зацікавлені у стабілізації і репродукції соціальної структури чи передачі знань, а не у стимулюванні творчості. Творчість молоді людини є суб'єктивною. Ефектом та результатом творчості у її суб'єктивному значенні є предмети (продукти, відкриття, поведінка), щось нове і корисне для самого творчого учня чи студента. Не обов'язково вирішення проблеми має відбуватися у найкращий чи найбільш досконалий спосіб, однак воно має бути «інше», тобто нове і, одночасно, корисне для самої молоді людини. Її творчість потрібно розглядати і оцінювати, застосовуючи критерій оригінальності і корисності стосовно кожної молоді людини індивідуально, а не у віднесенні до ширших, об'єктивних норм, які застосовуються до творчості дорослих. Різниця між ними полягає у використанні різних форм творчої активності, рівні підготовки знань про різні техніки творення.

З творчими учнями та студентами пов'язані вічні клопоти та проблеми, оскільки такі молоді люди вважаються бунтівниками, незалежними і впертими. Вони не приховують своїх поглядів та думок. З іншої сторони — творча молодь відкрита до досліджень, піде на ризик з метою пізнання, має оригінальне гнучке мислення. Вони отримують насолоду від самого процесу творчості і творять, не сподіваючись на похвали та нагороди. Викладачам вони завдають багато клопотів своїми оригінальними питаннями, формулюванням несподіваних відповідей, висуванням припущень, а також своїм оригінальним гумором та схильністю до жартів.

Представники гуманістичної психології та педагогіки не відповіли на багато запитань, які виникають у науках про творчість (наприклад, як постає творча ідея, виникає процес творення). Не розробили вони також теорії творчих продуктів. Їхні погляди містять багато суперечностей, зокрема: «нема творчості без новаторського продукту» та «соціальна оцінка не є визначальною для творчості, а тому і непотрібною». Хто в такому випадку визначає, чи даний продукт є новаторським, а тому творчим ?

Та їхні погляди відіграли значну роль на переломі, який відбувся в теоретичній рефлексії над творчістю і навчанням творчості в шістдесятих і сімдесятих роках ХХ ст. Сталося це завдяки тому, що вони прагнули вирішити питання щодо інших аспектів творчості: творчої особистості і умов розвитку творчого потенціалу. Визнання творчих здібностей як антропологічної константи і ставлення до людини як істоти творчої від природи дало поштовх до створення нових дидактичних

теорій та методик, спрямованих не тільки на здібних дітей. Визначення особистісних стандартів розвитку творчої людини передбачало певний зразок виховання і навчання, який з деякими змінами запроваджувався для конкретної навчальної мети. Створена недирективна модель навчально-виховних впливів давала практичну відповідь на питання, яким чином і за яких умов повинен відбуватися процес сприяння креативності вихованців. Концентрація на проблемах як, кому і з якою метою допомагати в розвитку творчих здібностей є тим, що відрізняє гуманістичних психологів та педагогів від інших теоретиків творчості, які також займалися дослідженням природи процесу творчості.

Педагоги творчості прийняли і в подальшому розвивали таку гуманістичну дидактично-виховну модель, оскільки прагнули надавати практичну допомогу розвитку творчості своїх вихованців.

Можна не перейматися соціальним конформізмом, однак К. Роджерс вважав (і це підтверджується сучасним життям), що науковий і технічний прогрес вимагає від суспільства творчої адаптації. «...якщо людина не зможе безперервно наново пристосовуватися до свого оточення так швидко, як змінюється наука, наша культура відіме» [5, с. 422].

Висновки

Антиномічною природою рис творчості можна пояснити складність її дослідження та відсутність єдиної теорії творчості, оскільки відсутня єдина загальноприйнята дефініція творчості. Залежно від відповіді на питання, чи творчість є досить поширеним явищем, притаманним кожній людині, чи вона є явищем винятковим, формулюються різноманітні дефініції і концепції творчості. Якщо прийняти погляди гуманістичного напрямку у педагогіці творчості на предмет того, що творчість притаманна кожній людині, хоча у різній мірі, можна застосовувати методики та технології для розвитку творчості, стимулювання творчої активності, тренінгу творчих умінь тощо. Творче навчання молоді, формування та розвиток творчої особистості — це важливі сучасні освітні напрямки роботи, які потребують додаткових досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Paszkiewicz E. Struktura teorii psychologicznych / E. Paszkiewicz. — Warszawa: PWN, 1983. — 244 s.
2. Maslow A. H. W stronę psychologii istnienia / A. H. Maslow. — Warszawa: Pax, 1986. — 350 s.
3. Fromm E. Mieć czy być / E. Fromm. — Poznań: Rebis, 1995. — 365 s.
4. Fromm E. The Attitude / Creativity and Its Cultivation. — New York: Harper and Row, 1959. — 377 s.
5. Rogers C. R. O stawianie się osobą / C. R. Rogers. — Poznań: Rebis, 2002. — 522 s.
6. Szmidt R. Pedagogika twórczości. — Gdańsk: GWP, 2007. — 424 s.
7. Gloton R. Twórcza aktywność dziecka / R. Gloton, C. Clero. — Warszawa: WSiP, 1998. — 272 s.

Матеріали статті рекомендовані до опублікування оргкомітетом ІХ Міжнародної конференції «Гуманізм та освіта» (10—12 червня 2008 р.)

Надійшла до редакції 19.06.08
Рекомендовано до друку 24.06.08

Швай Роксоляна Іванівна — доцент кафедри психології, педагогіки та права.
Національний університет «Львівська політехніка»